

Фавст

Григорій Косинка

«Фавст»

Григорій Косинка

Коли догорятиме у віках остання зоря — горітиме моя мисль і страждання, а на чорній смузі неба кривавими літерами спалахнуть пророчі Франкові слова:

Народе мій, замучений, розбитий, Мов паралітик той на роздоріжжю. Людським презирством, ніби струпом, вкритий!..

В імені твоєму, Фавсте з Поділля, я пишу ці рядки. Хай наступні покоління згадають твоє ім'я велике, хай на коліна стануть перед стражданнями твоїми.

Дорогий мені, до болю рідний Фавсте. Ти не знаєш, зрозуміла річ, таких слів страшних, як "Народна трагедія" — чужі й не зрозумілі тобі слова ці. Ти — до примітиву простий. Адже перед своєю смертю — короткою і страшною — ти зумів тільки намалювати в камері ч. 12 маленьку труну з хрестиком і видряпати під тією труною нігтем на стіні своє ім'я і прізвище: "Прокіп Конюшина". Оце і все.

...Тоді саме Різдвяні ночі клепає мороз, коли до нашої камери перевели із тюремної "секретки" Конюшину: з обличчя був сивий, схожий на Фавста, що його звикли бачити у виставах оперових театрів.

Губи Конюшини спухли, він ловив і ковтав тепле й важке повітря камери, а сам робив тремтячими руками якісь дивні рухи, ніби збирався шугнути в якусь безодню...

Махлаюватий селяк, він підозріло оглядав усіх присутніх, до всіх ласкаво усміхався, шептав щось, а далі несподівано сів на краєчок нар і голосно, під регіт присутніх заявив:

— Диви, от історія... І тут люди є. Камера, повторюю, зустріла слова Конюшини сміхом: уперше, вирішили всі. Довелося людині познайомитися з тюрмою.

Офіцер Кленцов, що любив був залякувати таких новаків, пильно оглянув Конюшину з усіх боків, іронічно скривив рота і суворо, допитливо звернувся до Конюшини:

— Бандит?..

Конюшина мовчав. Тоді офіцер, не стримуючи більше сміху, сказав до всіх присутніх у камері:

— Фауста привели. Посидим больше — Гете увидим... А все-таки, парнишка, за какие греки тебя в нашу камеру пригнали, а?

Конюшина не поспішав відповідати, він звів стомлені очі на згорбленого Кленцова, на всіх і несподівано запитав офіцера з ноткою злоби:

— Хіба тобі не однаково?

З кутка, недалеко вікна, пролунав хриплий бас:

— Правильно. Молодець, Фавст. Так і треба одказувати... Він же тебе не питає, чого ти погони згубив? — визвірився до Кленцова той-таки хриплий голос з кутка.

Кленцов в'їдливо огризнувся, але його ніхто не підтримав. Правда, усім до вподоби було нове прізвище, що його дав

Конюшині Кленцов:

"Фавст". То нічого, що сам Конюшина не розумів, до чого воно — прізвище таке. Про великого Гете він теж уперше чув у камері. Фавст з Поділля не знав ще, чи сміються тут з його махлаюватости і вбогости, чи таки підтримують проти Кленцова, — тоді ще раз обвів усіх своїми великими сірими очима — побачив глузливу посмішку на вустах Кленцова, але все-таки вирішив чомусь, що таки підтримують його, Фавста з Поділля.

Урочисто витяг з кишені засмальцьованого кисета, поклав його на білі, латками вкриті штани, добродушно засміявся.

— Куріть, хай дома не журяться, — сказав він. — Добре тут у вас, ая... Так добре, що й сказати не можу: тепло, затишно, а головне — люди є... Там, де був я...

І він раптом замовк.

— Довіку б гадам таке добро! — вихопився з кутка той-таки голос, що підтримав Конюшину проти Кленцова. Фавст здивовано підвів очі: чи не сказав він якоїсь дурниці? Здається, що — ні, але краще йому не цвенькати, бо тюрма — сам знає — не любить дуже балакучих... Тоді, здаєка, з характерною і притаманною лише селянам дипломатією почав був виправдовуватися:

— Ая. У вас, кажу. тому добре, що — тепло, нари є...

— ...С-сш. Як він мені болить. Проклятий, як він мені болить. Пся крев, пся мать, занімії.

По камері бігав у валянках невідомий Фавстові чоловік, з походження і вимови, видно було, поляк, і все лаяв свої зуби, спльовуючи раз у раз ріденьку слину з рота.

Коли пан Яцьківський — так звали його — зупинився навпроти Фавста й попросив скрутити йому цигарку, то Фавст щиро почав йому раяти:

— Ая. зуби? Знаю. Це якби самогон — первак, а тоді намочити махорки з папороттю й закласти на той пеньок — повірте, одразу зааніміє. Я знаю.

Яцьківський образився:

— Що? Зааніміє? Ти краще, хлопе, порай це своєму батькові, розумієш? Маєш його? Зааніміє.

Але Конюшина не бачив, здавалося, нічого образливого: порада була як порада. Йому навіть зробилося трохи смішно, що такий плюгавий панок у валянках, а диви — настобурчився, розсердився і гасає по камері з кутка в куток,

Знизавши плечима, Конюшина мимоволі задивився на цього гоноровитого пана.

А треба знати, що пан Яцьківський був із своїм гонором за втіху для цілої камери: конфедератка, австрійська шинеля з білими орлами, бундючні вуса, а вже гонору того, то тільки в'їдливий Кленцов міг його збити, жартуючи:

— У пана Яцьківського, — казав він серйозно, — воша теж дурно не лізе. Чому, поспитаєте? Вона завжди шукає історичні межі, що їх позбулися поляки...

Яцьківський, зрозуміла річ, люто лаявся на такі слова, але хіба можна зупинити Кленцова?

— ...пан Яцьківський, — не звертаючи на лайку, говорив Кленцов, — найбільше тужить і журиться за блискучим минулим Степана Баторія... А щодо вошей, то я на власні вуха чув, як він запитував одну бльондинку: з якого воєводства, пані? З Бельведеру?..

Це, повторюю, було між іншим, побутова дрібничка, не варта серйозної уваги, бо сварилися ми день у день разів п'ять-шість, коли говорили на такі гострі теми. Я занотую цю дрібничку тому, щоб колись намалювати образ Кленцова як носія великодержавного шовінізму.

Пізніше, коли Фавст спав поруч мене, йому на світанку, — розповідав, — снилися сади у білому цвіту і зелене Поділля...

— Весна, — казав, — часто сниться мені.

Ми тлумачили ті сни його так, що швидко Фавстові ходити за плугом, швидко йому боронити поле, бо коли сниться тобі щось зелене, то річ ясна — жити будеш. І село, казав, снилося: тліло в диму, наміткою білою з вишневого цвіту вкривалося, а коли додивлятися до тієї намітки, то пахла йому рілля, заполона на пар; вона пахла, здавалося, торішнім гноєм, і птиця у високому небі кричала.

— Такий сон, — говорив мені Фавст, — що він має визначати?..

Я пам'ятаю, не відповів тоді Фавстові, бо з цікавістю прислухався до розмови Маламета з паном Яцьківським:

— У тибє болит зуб, — говорив Маламет. — Я ничево, не протестую... Пусть, у каждого своя болезнь. Но когда в меня острый колит, когда с меня кровь капает, когда... й ты ругаешь. Я, как я должен?..

— Кумедія, їй-богу, — щиро, по-селянському сказав мені Фавст. — Мені такий сон миленький наснився, а вони — за парашу гризуться...

— ...піднімайсь.

У глухих коридорах свистять вартові, брязкають ключами, а прославлений на всю тюрму Сторожук благословляє матюком Христа і нас усіх... Заспана камера встає, кидає жужмом постіль по кутках і, прокашлюючись, стає по-військовому у дві лави, був такий звичай — висотати з арештанта дух протесту, звести його бодай до образу Конончука, що давно вже втратив образ людський.

Декілька слів про Конончука.

Це — темне і вбоге село, село, яке підписує собі акти обвинувачення трьома хрестиками, а вже пізніше, в тюрмі, падає додолу на коліна, коли побачить кришку хліба; нужа на такому Конончукові така велика і плідна, що здається іноді, ніби його тіло навмисне засіяно висівками — вошами; тіло, схоже на рябе мило... Коли пройде вранішня повірка — завжди коротка і занадто вже ділова, — Конончук сідає, як каже Кленцов, "читати газету": "бльондинки" впилися йому в тіло, і треба довго шарувати Конончукові свої гістки товстою, мужицькою сорочкою, щоб примусити тих "бльондинок" падати й сипатися на поміст...

Висівки сиплються — така нужда! Обличчя у Фавста кривиться, мов у дитини, — він от-от, здається, розплачеться; важко зітхає, журно хитає головою і, допомагаючи Конончукові, бере одну "блондинку" за лапки, кладе її на поміст і дико б'є черевиком...

— Отак її треба! — приказує Фавст.

— Ех, Конончук, Конончук! Твоя "блондинка", видно, не з Бельведеру? Бачиш, вона не лясає під черевиком, як пана Яцьківського воша. То воша, можна сказати, інтелігентна, панська воша... Правда, господин поручик?

Після такої репліки, а головне — такого безцеремонного і різкого запитання з боку Фавста до Кленцова у мене великий сумнів, що Фавст — незрячий гречкосій... Хто він такий?

Мотив цей розробити.

Кленцов польською мовою (він сидів у польських тюрмах, де дають з патронату білий хліб, вряди-годи масло, каву, а книжок — професорська, мовляв, бібліотека) гне матюки і пильно, з ненавистю й підозрою дивиться у вічі Фавстові.

— Жаль-жаль. — говорить Кленцов, — що тебе не посадовили до блатних... Жаль, там би одразу бандитський дух вивіявся...

Фавст щиро сміється.

— Що мені блатні, — каже він, — адже там скрізь — ми, а не ви... Офіцера зустріти, та ще й офіцера з лейбиком — другий

табак, Кленцов. Справді, як вони, варвари, тримають вас невинно п'ятий місяць?.. Це ж, погодьтеся, некультурно, ая...

...Хто такий Фавст? У мене більше ніяких сумнівів, що це не такий уже звичайний собі дядюшка з далекого Поділля.

На цьому місці межі Фавстом і Кленцовим. як пишуть деякі галичани, завжди розпочинається лайка, але сьогодні обійшлися обидва без неї; правда, Кленцов устиг все-таки огризнутися:

— Пять місяцев, господин Фауст. еще не трепка, а ты... ты определенно пойдешь в земельный комитет спасать самостийную...

— Сволоч ти! — коротко ругнув Фавст. Але наш похмурий, вічно заляканий карцерами й карами староста зупинив короткою лайкою обох і, обвівши очима по всіх кутках камери, наказав ставати в ряди — у дві лави: надходила чергова візитація тюремного начальства — повірка по-старому й по-новому.

Ще далеко до камери було чути дзвін острогів — дзінь, дзінь... Блискучі кавалерійські остроги носив, як відомо було нам, начальник корпусу № 6 — прищуватий, синьо-гнідий якийся на виду, цинічно-нахабний — Бейзер (євреї-арештанти дали йому прізвисько — Злий Собака); він завжди, коли тільки одвідував нашу камеру, дивився в першу чергу на вбоге Конончукове лахміття — кривив з огидою обличчя так, ніби він побачив кубло гадів, а не постіль Конончукову.

Сплював на долівку, хоч нам за інструкцією категорично було заборонено плювати на підлогу. Бейзер переводив свої сухі, зеленкуваті очі. схожі трохи на баранячі, на Фавста — він

раз у раз робив Фавстові якесь запитання, не було того дня, щоб він поминув його в ряду, не поспитавши:

— В чем обвиняют тебя?..

Ми всі з великим напруженням чекали на цю відповідь: цікаво, за яку провину посадовили цього таємничого Фавста? Висидіти три місяці в "секретці", знали ми, не всякий зможе... А сам Конюшина Прокіп удавав з себе — не було ніякого сумніву — наївного селяка з Поділля.

Пильно дивилися — разом з Бейзером — у сірі, гранітні Фавстові очі — там глибоко-глибоко заховано було ненависть і зневагу не тільки до Бейзера, а до всіх нас; ненависть іноді іскрами вигравала на чоловічках, — тоді у Фавста тремтіли з обурення руки, але він завжди умів стримувати свої чуття — він спокійно, навіть занадто вже спокійно, відповідав запитанням:

— За що? Ая. повстання.

Така відповідь нервувала Бейзера, — він не міг стримати свого гніву, він висмикував з чорної — офіцерського сукна — шинелі руку і, тупаючи ногою, вимахував тією рукою так, ніби намагався на всю силу вдарити Фавста в обличчя...

— Бандит, бога твою мать. а? — оскаженіло вигукував Бейзер.

Ми. арештанти, найбільше боялися цієї хвилини сказу: ми були глибоко переконані, що Фавст, хоч і виснажений до краю. відповів би на удар, більше того. він готовий був перекусити горлянку...

Фавст мовчав. Він тільки скалив свої здорові, білі й рівні зуби. а злоба, різко підкреслена на його мужицькому обличчі, спадала аж на сухі, колись соковиті губи — застигала там. здавалось, разом із слиною.

Він ковтав її, криво усміхався, а сам дивився на підлогу. Бейзер залишив на хвилину Фавста; він суворо, допитливо. ніби справді від нього так багато залежні були ми, оглядав кожного. Кленцов, радіючи, очевидно, що Фавстові була така "баня", розсміявся, але Бейзер помітив таку несподівану радість:

— Эй, ты... как тебя? Чего ржешь, чему ты радуешься?..

Кленцов вирівнявся і, зціпивши зуби на образливе "ти", промовив зозла:

— Арестант — тоже человек. Да.

— Сутки карцера, — глухо наказав Бейзер, і Кленцова без курива і без хліба повели кудись з камери. А Бейзер знову повернувся обличчям до Фавста:

— Где твоя нара? — запитав.

— Третья.

Начальник корпусу пильно обдивився з усіх боків Фавстове ліжко, торбу, рушника, вишитого з. ключем журавлиним... Уже хотів був рушати з камери, як раптом уклякнув і читав видряпане: "Прокіп Конюшина", а внизу — "Христос Воскресе, Галю..."

— "Христос Воскресе" — тоже твоє? — запитав з іронією Бейзер.

— У мене Він не воскресне... Чого тобі треба? — була Фавстова відповідь.

— Троє суток карцера... без хлеба, кровать привин-тить. — Бейзер скаженів.

— Кто бросил окурок? — гукав він на всю камеру. — Чашки, стекло, ложки, ножи... проверитъ. отобрать... На три дня поднятъ в камере нары, староста.

— Слушаюсь. Додати деякі деталі...

— Камеру лишить на неделю передач й... забыл, за окурок — сутки карцера. За... протест и бандитизм. Репліка якогось копійчаного меншовика або укапіста:

— Ведь были же когда-то тюрьмы, сидели, живые ведь люди...

За дверима нашої камери затихав десь у глухих коридорах малиновий дзвін на острогах начальника корпусу № 6 — Бейзера.

Старий карцер, де сидів був Фавст, бачив і чув у своїх кам'яних шорах багато трагедій: там божеволіли, там вішалися, розбивали голови об стіну — всього було, все бачив і чув старий карцер.

Аж позеленів од цвілі, од віку свого давнього і сліз людських; по кутках протягувалася вже вода, а зимою, зрозуміло, вона трохи підмерзала й сковзалися ноги на такому льодку тонкому.

Фавст розповідав свою історію немудру так:

— Коли мене Бейзер, — каже він, — кинув був до цієї ями, цвіллю вкритої, я хотів просити його, щоб одразу взяли мене на розстріл... Це була не секретка, ні. Подумай, яки мені рація гнити на пні, коли я знаю свій кінець краще за Бейзера?

Я загнув йому матюка у вічко, і, повіриш, трохи полегшало... матюкнувся я не тому, що люблю лайку, ні, зо мною трапилось щось таке незрозуміле, що й досі не можу з'ясувати собі. Горіла голова, а тюрма, — уяви собі, наша велика тюрма виломлюється з ґрунтом і летить високо-високо понад борами...

І добре пам'ятаю мою суперечку з Бейзером: "Брешеш, — ніби кажу йому, — хай скрізь — тюрма, хай скрізь карцер і кара, але маєш добрий знак: одна вже виломилася з ґрунту, летить". І знаєш, я вперше почав тоді так сміятися. Мені стало раптом страшно: що зробили з мене за сім місяців? Той дурень даремне фавста згадував і легенди — я живий ще, хоч моя історія варта теж легенди.

...Знаю, мені вже не жити, нема мені повороту до життя, кров'ю харкаю... Дивно, один поет — цілком хворий, на мою думку, — написав два рядки у карцері:

"Сліпе село лютує,
А Україна кров'ю харка."

Сліпе село... Тут, у карцері, засміявся я на слова слідчого: вони питають, де сходилися на раду? Де, в кого?

Фавст притулився щокою до холодної стіни і тихо шептав: "У моєї рідної сестри, чуєте?.." Далі вирівнявся і цитував собі з

якогось філософа: "панувати над рабами, обернути кожного на автомат — такий здебільшого, намір у деспотів"...

— ...Так знайте, — говорив до стіни далі — Прокіп Конюшина ніколи не буде зрадником. Я загину, сотні й тисячі таких, як я. але ніколи, ніколи не продаватиму сестри своєї. І нікого не продаватиму. Юдою не буду.

Фавст плакав... Йому все ще. здавалося, стояв образ слідчого Однорогова, говорив ніби до нього:

— Каже мені Однорогов: "Ты, Конюшина, трудового присхождения, ты — бедняк, ты получил образование, ты. наконец, не Грицько или Омелько какой-то... Но почему, почему, из каких побуждений ты примкнул к преступному обществу самостийников? Почему принял участие в восстании?"

Конюшина відповів:

— Ая... Пішов, не можна не йти. бо коли підпалити хату Грицькові та Омелькові, то вони лише тоді за вила і гідність свою згадають, ая... мені ж, самі казали, людині свідомій, треба свідомо і прямо у вічі ворогові дивитися...

Так йому нібито сказав був Фавст, а він на це усміхнувся, дав гарну папіросу:

— Кури, мовляв, Конюшина, наші, а скажи нам, де поділися ваші, де були бандити?

Перехилив Однорогов через стіл голову і. трохи заспаний, процідив крізь зуби:

— Пойдьош на шльопку, милок! Герой! Замахнувся і на всю руку вдарив по зубах. Фавст, пам'ятає, до крові, до кістки прокусив йому руку ту — тільки прикладами врятували життя Однорогову, занастивши Фавстове: його тримали після цієї історії три місяці в так званому секретному підвідділі.

...Дні текли. Конюшина почав кашляти кров'ю — тоді перевели до загальної тюрми, до камери № 12.

— Дзинь-бом, дзинь-бом...

(подати уривки з пісні, настрої)

— Слухай, — каже мені Фавст, — вони співають цієї пісні так, як смуток власний п'ють... Правда ж? А мені, здається, нема чого сумувати: справді я пережив був таку велику радість і захоплення, що й досі обертом голова йде, як згадаю минуле..

Кінь був у мене — Іскра, а коли виїздила наша сотня з лісу — у гривах кінських пісні цвіли, зелені бори дороги нам стелили, і ми були самі. як бір, зелені — такі молоді й завзяті...

На команду: "Кіннота, на коні!" — вихором злітали, острогами дзвонили і стременами бряжчали, аж підкови цокотіли в коней — мчали так степами українськими; а поруч — бір, бором — ніч з вогнями йде: тоді горілії бори...

І знову співали старої тюремної пісні:

Слышно там идут...

Где-то кого-то на каторгу ведут.

— Не співайте! Не зацвітуть, ніколи вже не зацвітуть пісні на гриві мого коня! А я все-таки не буду журитися: ми вмираємо

в ім'я наступних поколінь.

Підійшов до дверей, довго читав видряпане нігтем:

"Тут була остання ніч... Ми загинули за волю свого народу; той, хто одвідає цю камеру, хай згадає нас... Земля українська кров'ю окроплена, діти цієї землі гниють по тюрмах слов'янських народів, бо самі вони — гній і труп... Люди без волі, без бажання навіть..."

Далі все було засмальцьоване так, що годі прочитати. Фавст стояв і довго думав: йому не треба було говорити такі слова, не до нього звернена була скарга смертників.

"Остання ніч" — зафіксувала його пам'ять. Коли ця остання ніч прийде до нього, Конюшини? Знесилений упав на залізне ліжко. Він не пам'ятав уже, чи це був сон, чи справді було колись таке життя? Згадував...

— ...Сьогодні — багата кутя, ая... У мене не було ще тоді Іскри, не цвіли пісні наші над борами. Стояла мати коло столу, лампадку перед образами засвічувала:

"Святий вечір, діти, надходить — не пустуйте!.." І долівка в хаті, вимазана Оксанкою, блищала, і наші очі дитячі блищали радістю і щастям... Мати не сердилася, коли малий Яцько смикав їх за спідницю, приказуючи:

"Перший пиріжок, мамо, мені".

— "Добре, Яцю, тобі... А кому ж? Тільки тобі!" — гладили рукою його наїжачену голову й посиляли до батька.

А батькові очі світилися, мов у святого Миколая на божнику, він садовив праворуч себе Яця, а ліворуч — Настусю і бавив обох, ая...

Повз них проходила горда Оксанка. вона старша була і робітниця в матері найперша: в Оксанчиній косі, пам'ятаю, маком синіла стрічка...

"Чиясь файна молода буде", — подумав. А вона повернулася тоді до мене, засміялася:

— "Отакої, паничу наш, — сказала, — на вулицю нівроку вам, навідуєтесь, а дров урубати, то... "Хай тато!" пожурила і пристрамила його тоді Оксанка; батько наче не чують цього — сива голова туркоче дітям якісь казкові слова:

"Ми вже того щастя не зазнаємо, а прийде, діти, ая... Та всім убогим людям дадуть землі..."

Находила багата кутя, святий вечір...

"Надівай, Оксанко, стрічки Насті, в'яжи червоного пояса Яцеві".

Сторожукове пильне око; заспане, пом'яте якесь, мов простирадло у повії, обличчя, мутні очі, особливі вуса, схожі на тоненькі ковбаски — (підлизані) якісь тютюновим димом; у передніх яснах — два здорових вовчих зуби, валькована шия...

Він, Сторожук, вклоняється Бейзерові:

— Хилый какой-то...

Сміється Сторожук.

Веселий він, звичайно, завжди в такі урочисті хвилини. Мугикає з пісні два рядки. (Тут у тексті пропуск. — М.Н.)

Нудить Сторожукові горілка, тоді йде ригати до раковини. Йому нагадують, що треба поспішати.

Камера. Фавст узяв з нар свою торбу, розв'язав її, підходить до Конончука, каже:

— У вас, дядьку, хвалилися, син є? Але він вечері не принесе сюди — прийміть мою. я буду вашим гостем сьогодні.

Він повертається до Кленцова:

— Не радійте, офіцере, з моєї страти... Пам'ятайте:

"Сотні поляжуть, тисячі натомість стануть до боротьби..."

Маламет молився богам. Вечір. Ніч.

Фавст нерухомо сидів годину, скося дивився на всіх нас і тихо шептав щось, а далі підвівся, поспитав пана Яцьківського:

— Де твоя, Яцьківський, кружечка (з орлами), га? Дайте мені води!

Голос зростав, переходив у шепотіння:

— Чуєте, Сторожук списки читає...

Він ще припав був до відра й пив воду, але після цього, свідомого, здавалося нам, вчинку він уже не приходив більше до свідомості, він збожеволів, ловив руками повітря, ніби намагався смикнути за повід коня. Бігає по камері, гукає:

— Кіннота, на коні! До бою!

— Хлопці, чий кінь збіжить з Іскрою? Сторожукові потрібна кров моя? Маєш її — пий.

Він ударив щиколотками по пругові дверей, розбив до крові руки і на здивування усіх почав малювати на стіні велику літеру "У". Не скінчив, а знову гукнув на всю камеру:

— Кіннота, на коні! Рівняйся, до бою ладнайсь" На порозі камери стояв Сторожук. Він узяв Фавста за скривавлену руку, міцно стиснув її, глянув своїми мутними очима на всіх нас і вивів Конюшину з камери востаннє...

Камера заніміла з жаху.

У сусідній камері, "етапній", співали студенти — новаки ще нашої тюрми:

Ой, радуйся, земле, Син Божий народився...

А Конончук держав у руках шматок хліба, що його дав йому Фавст з Поділля, і ридав...

(2.4-1923 р.)